УДК 016:929 Колосова

І. Я. ЛОСІЄВСЬКИЙ

БІБЛІОГРАФІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ Н. Ф. КОЛОСОВОЇ У ХДНБ ІМ. В. Г. КОРОЛЕНКА

Розглядається ранній період науково-бібліографічної діяльності Н. Ф. Колосової, співробітника ХДНБ ім. В. Г. Короленка в 1954–1963 рр., у майбутньому — професора Харківської державної академії культури.

Ключові слова: *бібліографія, біографія, словник.*

Рассматривается ранний период научно-библиографической деятельности Н. Ф. Колосовой, сотрудника ХГНБ им. В. Г. Короленко в 1954–1963 гг., в будущем — профессора Харьковской государственной академии культуры.

Ключевые слова: *библиография, биография, словарь.*

The early period of scientific and bibliographical work of N. F. Kolosova — who worked at Kharkov Korolenko State Scientific Library in 1954–1963 and later was a professor of Kharkov State Academy of Culture is considered.

Key words: *bibliography, biography, dictionary.*

У Харківській державній науковій бібліотеці імені В. Г. Короленка Наталія Феоктистівна Колосова (1932–2010) працювала з 15 листопада 1954-го по 28 листопада 1963 р. співробітником довідково-бібліографічного сектора — центрального довідкового апарату. Керувала цим підрозділом головний бібліотекар Тетяна Григорівна Шерстюк, досвідчений фахівець-бібліограф. Слід зауважити, що одним з її попередників була Віра Григорівна Трамбицька, талановитий науковець і педагог, ув'язнена ГУТАБу. Незадовго до арешту (це сталося в травні 1950 р.) вона перейшла на викладацьку роботу в Харківський бібліотечний інститут. За спогадами колег, вона всюди створювала атмосферу наукової творчості, доброзичливості, привертала до себе людей. Короленківці підтримували її в таборі — листами й посилками, і саме в листопаді 1954 р. В. Г. Трамбицьку звільнили.

Ось у якому підрозділі Бібліотеки розпочала своє трудове життя Н. Ф. Колосова, випускниця Харківського бібліотечного інституту, на посаді бібліографа, ставши одним з п'яти його працівників. Як згадує Т. Г. Шерстюк, відразу стало зрозумілим, що в колективі з'явилася ще одна творча особистість, фахівець, працьовита, енергійна й ініціативна людина, здібна до самоаналізу та самостійних плідних рішень, незважаючи на брак практичного бібліотечного досвіду. Н. Ф. Колосова виконувала численні довідки, «складала бібліографічні списки, які відрізнялися глибиною і якістю, високим методичним рівнем» [1]; їй також було доручено ведення картотеки газетних статей, створеної в Бібліотеці в 1944 р.

З діяльністю Н. Ф. Колосової в ХДНБ ім. В. Г. Короленка безпосередньо пов'язана така значна подія в історії науково-бібліографічної робо-

ти Бібліотеки як підготовка до друку біобібліографічного словника «Українські письменники». Це — масштабний науковий та видавничий проект, керівником якого був видатний український учений-літературознавець ХХ ст. академік Олександр Іванович Білецький, у минулому — співробітник або член Харківської громадської бібліотеки (нині — ХДНБ ім. В. Г. Короленка), а пізніше, за радянських часів — лектор, науковий куратор і консультант Бібліотеки, зокрема з питань вітчизняної бібліографії та каталогізації, формування й наукового розкриття колекцій пам'яток писемності та друку, видавничої історії класичних творів вітчизняної та світової літератури.

Словник акумулював величезну історико-культурну інформацію від найдавніших часів до сучасності, в ньому «зібрані найважливіші перевірені часом факти літературного і літературознавчого життя українського народу всієї його історії...» [2].

Укладачами останніх — четвертого та п'ятого томів цього видання [3] — були бібліографи-короленківці, а саме: завідувач відділу рідкісних видань і рукописів Олексій Іванович Черкашин, керівник довідково-бібліографічного сектора — центрального довідкового апарату Бібліотеки Т. Г. Шерстюк та співробітниця цього підрозділу Н. Ф. Колосова.

Без перебільшень відзначимо, що вказаний проект — найзначніша бібліографічна праця в історії ХДНБ ім. В. Г. Короленка, а для молодого бібліографа Н. Ф. Колосової це була справжня «вища школа» бібліографічної практики. Наталія Феоктистівна вже на початку 1960-х рр. сформувалася як бібліограф вищого гатунку, і такий практичний досвід став надійною базою її подальшої плідної праці як науковця-бібліографознавця, автора ґрунтовних досліджень з теорії та історії вітчизняної бібліографії, професора, завідувача кафедри галузевого бібліографознавства ХДАК [4]. Відредаговані Н. Ф. Колосовою матеріали Словника стали першими її науковими публікаціями [5].

Робота харківської укладацької групи Словника розпочалася в середині 1950-х рр., завершальний етап редагування зібраних та опрацьованих матеріалів — 1964–1965 рр., і саме 1965 р. вийшли друком обидва томи, що охоплюють український літературний процес ХХ ст., містять 530 персоналій письменників, літературних критиків та літературознавців. Переважно це діячі радянської доби, але багато з них розпочали літературну та наукову діяльність до встановлення в Україні більшовицького режиму. Зрозуміло, що до Словника насамперед потрапили офіційно визнані автори, члени Спілки письменників України; чимало тут лакун з ідеологічних причин, цензурних купюр, пов'язаних з боротьбою «лицарів» комуністичного режиму з «проявами українського буржуазного націоналізму». Поза Словником залишились видатні літератори — представники української діаспори, емігранти першої та другої хвиль. І незважаючи на ці недоліки, яких за обставинами часу не могло не бути, є всі підстави вважати цей Словник вітчизняною класичною фундаментальною бібліографічною працею минулого століття.

У Бібліотеці колеги прозвали їх «бібліографічною трійкою», і йшлося тут зовсім не про сумнозвісні сталінські «трійки». Це був натяк на відому картину В. Г. Перова. Справа в тому, що, по-перше, бажаючих узятися за таку велику і відповідальну роботу, крім харків'ян, не знайшлося серед науковців-бібліографів усієї Вкраїни, по-друге, в харків'ян, яких ще називали «троє сміливих», нормальних умов для виконання цієї роботи не було. Кожен з них продовжував виконувати свої службові обов'язки, щорічні планові завдання, а матеріали для Словника збирав і редагував переважно в неробочий, особистий час. Як згадували Н. Ф. Колосова і Т. Г. Шерстюк, така захопленість «неосновною» справою інколи здавалася адміністрації Бібліотеки надмірною, тодішній директор — Григорій Андрійович Мірошниченко — навіть робив «трійці» зауваження: спочатку м'які, потім суворіші, однак, коли томи Словника вийшли друком, директор повною мірою оцінив роботу колег, тривалий час тримав ці томи у своєму кабінеті, демонструючи читачам, журналістам, вельміповажним гостям як наукове досягнення бібліотечного колективу.

Виникали певні проблеми і всередині «бібліографічної трійки», створеної з людей зовсім різних характерів, поглядів, уподобань, життєвого досвіду. О. І. Черкашин, старший за віком та ще й член КПРС, намагався виконувати роль керівника групи, давати розпорядження, але «не вийшло» [6]. Виявилося, що колеги не менш обізнані в бібліографії, спроможні працювати самостійно, за своїм планом, захищати свою точку зору на склад, композицію і зміст Словника.

Н. Ф. Колосова брала активну участь у розробці концепції двох останніх томів Словника, обговорюючи з колегами принципи відбору та розміщення матеріалу. Зрозуміло, остаточні рішення приймалися не харківськими бібліографами, а в Києві, на засіданнях Редакційної ради Держлітвидаву України та редколегії Словника, на підставі висновків експертів — провідних українських літературознавців, літературних критиків. Ще до того, як розпочалася робота в ХДНБ ім. В. Г. Короленка, концепція Словника, основні принципи, за якими слід його складати, було обговорено — за ініціативою Держлітвидаву України — фахівцями Києва, Львова, Одеси, Сталіно (нині — м. Донецьк), Ужгорода. Кілька разів приїжджали на нараду до Києва харківські укладачі. Т. Г. Шерстюк та Н. Ф. Колосова здійснювали фронтальну правку, додаткові розвідки.

Персоналії, як і в попередніх трьох томах, були розміщені за алфавітом, а бібліографічні відомості по рубриках — за хронологією; за необхідністю до цих даних надавалися анотації. Відповідальними редакторами томів стали видатні українські вчені-літературознавці Л. М. Новиченко (майбутній академік) та С. А. Крижанівський, з якими постійно співпрацювали укладачі — майже коли вже тримали коректури. На відміну від попередніх томів, 4-й та 5-й друкували на Харківській книжковій фабриці ім. Фрунзе, що сприяло оперативному вирішенню всіх проблем, які виникали на останньому етапі підготовки рукопису до друку.

А от збір матеріалів був пов'язаний з пошуковою роботою не лише в Харкові, але й по фондах найбільших бібліотек Києва, Львова, Одеси та інших міст України, по книжкових фондах різного відомчого підпорядкування. Укладачі поступово складали корпус бібліографічних даних про публікації творів кожного автора, критичні статті та дослідження про його творчість, розкривали літературні псевдоніми. Необхідність виявлення якнайповніших біографічних відомостей про діячів українського літературного процесу XX ст. зумовила постійні контакти укладачів з ними або членами їх родин, нащадками. Про масштаби цієї роботи свідчить архівний фонд редакції т. 4–5 «Українських письменників» у ХДНБ ім. В. Г. Короленка [7]. Фонд налічує понад сто одиниць зберігання і містить матеріали листування укладачів з літераторами та науковцями, автобіографії (автографи й машинописні тексти з авторською правкою та підписами), фотопортрети, матеріали про життя і творчість багатьох вітчизняних письменників, літературних критиків та літературознавців, зокрема надзвичайно цінні історико-літературні матеріали, які з тих чи інших причин до Словника не потрапили. Останні його томи виходили вже після хрущовської «відлиги», коли тема сталінських репресій та концтаборів ставала небажаною і відповідно множилися цензурні купюри. Серед матеріалів фонду зберігся список реабілітованих українських письменників станом на 1 травня 1959 р.

Документи цього фонду відображають майже всі етапи роботи харківської укладацької групи, містять різноманітні допоміжні матеріали. Є тут стенограма засідання Редакційної ради Держлітвидаву України від 3 жовтня 1957 р., де за участю академіка О. І. Білецького, інших видатних літературознавців, літературних критиків, а також письменників і працівників видавництва обговорювався склад «радянської» частини Словника, та протокол засідання редколегії Словника від 7 квітня 1959 р., на якому ухвалено остаточну назву і структуру цього видання, прийняті інші важливі рішення. Збереглися й видавничі договори Держлітвидаву України з харківськими укладачами.

Ці документи свідчать, що вони розпочали свою роботу в середині 1950-х рр. 30 травня 1956 р. датований перший видавничий договір, а на момент київського засідання 3 жовтня 1957 р. вже існував і пройшов перше рецензування чорновий варіант 4–5 томів Словника — досить великий рукопис. Зі стенограми цього засідання дізнаємося, що роботу спочатку запропонували бібліографам головної академічної бібліотеки України, нині — Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. Завідувач редакції Держлітвидаву М. Т. Равлюк інформував учасників засідання: «Спочатку наше видавництво звернулося до працівників Київської академічної бібліотеки з пропозицією, щоб вони нам укладали цей словник, довго вели з ними розмови, але товариші не виявили належної енергії. Видавництво змушене було після цього звернутися до іншої групи укладачів — до співробітників Харківської бібліотеки ім. В. Г. Короленка. Ця група складається з т.т. Черкашина, Колосової і Шерстюк, які погодилися взятися за складання цього словника» [8].

Отже, саме харківські бібліографи були тими ентузіастами, які в стислі строки підготували ввесь корпус Словника. Концепція видання згодом зазнала значних коректив, без цензури, звісно, не обійшлося, не витримано головного принципу, про який йшлося на засіданні 3 жовтня 1957 р.: до Словника «повинні увійти всі українські письменники, основні доробки їх» [9]. Чимало талановитих письменників — не членів Спілки письменників України — з тих чи інших причин опинились «за бортом». Виникала, правда, в Держвидаві ідея видати накопичені упорядниками біобібліографічні матеріали про цих літераторів окремим словником, однак за умови того часу ідея ця була занадто сміливою, а її втілення в життя просто нереальним.

Серед дискусійних питань, в обговоренні яких брала активну участь Н. Ф. Колосова, особливе значення мало питання співвідношення ідеологічного й естетичного критеріїв відбору імен та творів до Словника. Дуже жваво обговорювалося питання щодо відображення в ньому літературно-художніх видань, які вийшли за кордоном.

Думки по цих питаннях, за свідченням Т. Г. Шерстюк, розділились вже в Харкові: вона і Н. Ф. Колосова вважали, що замовчувати видатні твори не можна і не має ніякого сенсу, головним є критерій естетичної досконалості. О. І. Черкашин, колишній військовий «особіст», цієї думки не поділяв. Олексій Іванович любив літературу, добре знав українську і російську класику, як дослідник зробив певний внесок у шевченкознавство, однак ніколи не втрачав ідеологічної пильності й обережності. Так само ставилися до цих проблем і в Держлітвидаві України, хоча на засіданні 3 жовтня 1957 р. пролунала майже крамольна репліка С. А. Крижанівського: «Ознака — член спілки чи не член спілки — це ознака дуже непевна» [10].

Академік О. І. Білецький, критично оцінюючи перший машинописний варіант Словника, зауважив на тому засіданні: «... тут казали, що здійснено велику роботу, але надалі ще більша робота» [11]. Наведемо дуже цікаві фрагменти з його виступу, який безсумнівно має історико-літературне та біографічне значення:

«Я мав можливість ознайомитися з словником від «А» до «Б». Зрозуміло, що я зупинився на Білецькому. Що я там прочитав? Там дається коротка біографія, невелика бібліографія, а серед бібліографії є стаття в «Київській правді», яка ганьбить Білецького за його статті про Рильського. Це зараз не дуже зручно такі статті вміщувати після того, що сказано про Рильського. Цілком невідомий літературознавець Лучко, який писав у своїх писаннях про Рильського, що Білецький змикається з бендеровцями. <...> Є підручник української літератури, який уклав я з П. К. Волинським, та інші, котрі я редагував, вони перелічуються на сторінках 98–99 (машинопису Словника. — І. Л.) і виходить що, крім підручників для середньої школи, редагованих мною, більше нічого я не зробив. Я вважаю, що праці моїх мізерні, що не вдалося мені здійснити не знаю навіть якого відсотка моїх задумів, але все ж таки щось я дав, крім редагованих підручників української літератури» [12].

О. І. Білецький проаналізував також наповнення інших персоналій, зокрема поета Андрія Малишка, літературознавців — академіка М. С. Возняка та Н. Є. Крутікової, яка брала участь у цьому засіданні. Один з його учасників влучно зауважив: хоча Словник і не має статусу академічного видання, «за своїм характером» він «наближається до тих робіт, які видавались Інститутом літератури (ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР), бібліографічною комісією тощо. Це зобов'язує авторів багато до чого» [13].

Документи з архівного фонду харківської редакції Словника в ХДНБ ім. В. Г. Короленка, особистих архівів Н. Ф. Колосової та Т. Г. Шерстюк, датовані наступними роками, а також надруковані 4 і 5 томи «Українських письменників» свідчать: зауваження та пропозиції О. І. Білецького й інших провідних фахівців ураховано, харків'яни виявили себе як достойні виконавці цієї великої роботи.

Минув час, і нове, вже безцензурне видання біобібліографічного словника «Українські письменники», зрозуміло, не стане двійником першого, але його міцну основу закладено натхненною, ретельною працею харківських бібліографів другої половини 1950-х — першої половини 1960-х рр.

Наприкінці варто додати, що й у наступні роки, вже працюючи в Харківському державному інституті культури (пізніше — ХДАК), Н. Ф. Колосова підтримувала постійний зв'язок з бібліографами-короленківцями, зокрема брала участь в обговоренні проектів, підготовці та редагуванні науково-бібліографічних видань Бібліотеки. Нині в колекції архівних документів ХДНБ ім. В. Г. Короленка, поряд із матеріалами редакції словника «Українські письменники», зберігаються примірник кандидатської дисертації та інші матеріали з науково-педагогічної спадщини Н. Ф. Колосової [14].

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. *Шерстюк Т. Г. Дещо про бібліотеку, яка стала моїм другим домом і джерелом придбання друзів: спогади. — Х., 1990. — ХДНБ ім. В. Г. Короленка, архівні фонди, ф. 17, шифр Р-329, арк. 12.*
2. *Українські письменники : біо-бібліогр. слов.: У 5 т. Т.1. — К. : Держ. вид-во худож. літ., 1960. — С. 6.*
3. *Українські письменники : біо-бібліогр. слов.: У 5 т. Т.4. Радянська література А — К / уклали О. І. Черкашин, Н. Ф. Колосова, Т. Г. Шерстюк; відп. ред. Л. М. Новиченко. — К. : Вид-во худож. літ. «Дніпро», 1965. — 847 с.; Українські письменники : біо-бібліогр. словник. У 5 т. Т. 5. Радянська література Л-Я / уклали О. І. Черкашин, Н. Ф. Колосова, Т. Г. Шерстюк; відп. ред. С. А. Крижанівський. — К. : Вид-во худож. літ. «Дніпро», 1965. — 856 с.*
4. *Колосова Наталія Феоктистівна // Укр. бібліографи: біогр. відомості, проф. діяльність, бібліогр. — К., 2008. — Вип. 1. — С. 183–184.*
5. *Колосова Наталія Феоктистівна // Друк. пр. викладачів та співробітників Харк. держ. акад. культури (1947–1998): бібліогр. покаж. — Х., 2000. — Ч. 1. — С. 140.*
6. *Шерстюк Т. Г. Дещо про бібліотеку..., арк. 16.*

7. *ХДНБ ім. В. Г. Короленка, архівні фонди, ф. 47. Див. також: Лосієвський І. Я. Архівні фонди діячів науки і культури XX ст. / І. Я. Лосієвський, С. Б. Шоломова // Докум.-інф. ресурси ХДНБ ім. В. Г. Короленка: зб. наук. статей. — Х., 1996. — Вип. 2. — С. 83.*
8. *Стенограма засідання Редакційної ради Держлітвидаву України від 3 жовтня 1957 р. — ХДНБ ім. В. Г. Короленка, архівні фонди, ф. 47, шифр Р-85 — 90, арк. 3.*
9. *Там само.*
10. *Там само, арк. 8.*
11. *Там само, арк. 17.*
12. *Там само, арк. 17, 20. Другий фрагмент — у нашому перекладі з російської.*
13. *Там само, арк. 10.*
14. *ХДНБ ім. В. Г. Короленка, архівні фонди, ф. 57, шифри Р-86-52, Р-86-53.*

Надійшла до редколегії 28.09.2011 р.